

زبان‌شناسی چیست؟ (۲)

اهداف

- الف) هدف کلی: آشنا کردن دانش‌آموزان با حوزه‌ی کار و مطالعات زبان‌شناسی
- ب) هدف‌های جزئی و رفتاری: در پایان این درس، از دانش‌آموز انتظار می‌رود:
- ۱- با مباحث سطح واج‌شناسی آشنایی مقدماتی داشته باشد.
 - ۲- واج را بشناسد و تعریف آن را بداند.
 - ۳- واج‌های زبان فارسی را بشناسد.
 - ۴- با مباحث سطح دستور زبان آشنایی مقدماتی داشته باشد.
 - ۵- حوزه‌ی مطالعات صرف را بشناسد.
 - ۶- حوزه‌ی مطالعات نحو را بشناسد.
 - ۷- با مباحث سطح معناشناسی آشنایی مقدماتی داشته باشد.
 - ۸- روابط واژگانی را بشناسد.

منابع

الف) منابع اصلی

- ۱- مقدمات زبان‌شناسی؛ مه‌ری باقری، تهران، نشر قطره، چاپ دوم، ۱۳۷۷.
- ۲- نگاهی تازه به معنی‌شناسی؛ فرانک ر. پالمر، مترجم: کورش صفوی، تهران، کتاب‌ماد، چاپ دوم، ۱۳۷۴.
- ۳- ساخت آوایی زبان؛ مهدی مشکوة‌الدینی، مشهد، انتشارات دانشگاه فردوسی، چاپ سوم، ۱۳۷۴.
- ۴- نگاهی به زبان (یک بررسی زبان‌شناختی)؛ جورج یول، ترجمه نس‌رین حیدری، تهران، انتشارات سمت، چاپ اول، ۱۳۷۴.

ب) منابع کمکی

- ۱- زبان‌شناسی همگانی؛ جین اجون؛ ترجمه‌ی حسین وثوقی، تهران، انتشارات کتابسرا، ۱۳۶۳.
- ۲- آواشناسی زبان فارسی، یدالله ثمره، تهران، انتشارات مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۴.
- ۳- زبان‌شناسی و زبان؛ جولیا اس. فالک، ترجمه‌ی خسرو غلامعلی‌زاده، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ سوم، ۱۳۷۲.
- ۴- مبانی زبان‌شناسی؛ ابوالحسن نجفی، تهران، انتشارات دانشگاه آزاد، ۱۳۵۸.
- 5 - Fronkin, Victoria and Robert Rodman, An Introduction to language, Holt Rinehart and Winston Inc, 1988.
- 6 - Farrokhphey, Mahmood, Linguistics & Language, Tehran, SAMT, 2000.
- 7 - Lyons, John, Language and Linguistics, Cambridge, 1990.

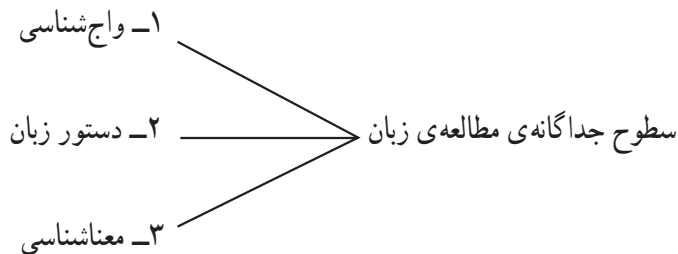
روش‌های پیشنهادی برای تدریس

۱- تلفیق الگوی ارائه‌ی اطلاعات، ۲- بحث و گفت‌وگو، ۳- الگوی تفکر استقرایی. اکثر مباحث این درس جزو اطلاعات جدید محسوب می‌شوند و دانش‌آموز درباره‌ی آن‌ها دانش پیشین کمی دارد. معلم با ارائه‌ی برخی اطلاعات و ایجاد فضای بحث و گفت‌وگو، دانش‌آموزان را در فهم اطلاعات جدید یاری می‌دهد و آنان را از اطلاعات کلی به سوی کسب اطلاعات جزئی‌تر هدایت می‌کند.

مفاهیم و نکات اساسی درس

زبان‌شناسی چیست؟ (۲)

یکی از مشکلات مطالعه‌ی زبان، گستردگی بیش از حد آن است. زبان‌شناسان برای حل این مشکل، زبان را در سطوح‌های جداگانه مورد مطالعه قرار می‌دهند.

واج‌شناسی^۱

علمی است که به بررسی و توصیف نظام و الگوهای واجی می‌پردازد و در واقع، دانش ناخودآگاهی را که اهل یک زبان درباره‌ی الگوهای آوایی زبان خود دارند، توصیف می‌کند. واج‌شناسی بیش‌تر به جنبه‌ی ذهنی آواها می‌پردازد و مطالعه‌ی جنبه‌ی فیزیکی و واقعی آواها را به «آواشناسی» واگذار می‌کند؛ بنابراین، وقتی می‌گوییم واج /ک/ در واژه‌های «کار» و «کر» یکسان است، منظور این است که در ذهن فارسی زبان یک صورت دارد. حال آن‌که این دو واج در تلفظ و از جنبه‌ی فیزیکی متفاوت‌اند. /ک/ در واژه‌ی «کار» نسبت به /ک/ در واژه‌ی «کر» در بخش عقب‌تر دهان تلفظ می‌شود. حتی افراد مختلف و در حالت‌های گوناگون ممکن است تلفظ‌های مختلفی از یک واج داشته باشند.

واج‌شناسی به بررسی نظام واجی می‌پردازد که عبارت است از: ۱- فهرست واج‌ها، ۲- الگوهای آرایش واج‌ها، ۳- قواعد یا فرایندهای واجی.

تعریف واج: واج کوچک‌ترین واحد زبان است که خود معنایی ندارد اما می‌تواند در جفت‌های کمینه - تمایز معنایی ایجاد کند.

جفت‌های کمینه^۲: وقتی دو کلمه مثل «پر و بر» همه‌ی واج‌هایشان جز یکی در جایگاه مشابهی قرار بگیرند و همسان باشند، آن دو کلمه را «جفت کمینه» می‌نامند.

آن‌چه موجب می‌شود که دو واژه‌ی «پر و بر» تمایز معنایی داشته باشند، تمایز دو واج /پ/ و /ب/ است. پس /پ/ و /ب/ در زبان فارسی دو واج محسوب می‌شوند؛ حال آن‌که در زبان عربی چون تمایز معنایی ایجاد نمی‌کنند، در واج جداگانه به حساب نمی‌آیند.

یکی از راه‌های تعیین فهرست واج‌های یک زبان، تمایز معنایی آواها در مجموعه‌های «کمینه» است.

دام	بام	دیر
رام	بیم	دین
نام	بوم	دیس
کام	بَم	دیو
بام		دیگ
شام		
خام		
تام		

فهرست واج‌های زبان فارسی: در زبان فارسی ۲۹ واج وجود دارد که ۲۳ صامت (همخوان) و ۶ مصوّت (واکه) را شامل می‌شود. چون حروف الفبا با آواهای گفتاری مطابقت دقیق ندارند، برای نشان دادن واج‌ها از خط و نشانه‌های ویژه‌ای استفاده می‌شود که به آن «خطّ آوانگار» می‌گویند. واج‌ها را در میان دو خط مورّب می‌نویسند. فهرست واج‌های زبان فارسی در جدول زیر آمده است.

الف) صامت‌ها (Consonants)

حروف الفبا	نشانه‌های واجی	حروف الفبا	نشانه‌های واجی
«ل»	/l/	«پ»	/p/
«ف»	/f/	«ب»	/b/
«و»	/v/	«ت، ط»	/t/
«س، ص، ث»	/s/	«د»	/d/
«ز، ذ، ظ، ض»	/z/	«ک»	/k/
«ر»	/r/	«گ»	/g/
«ش»	/ʃ/	«ق، غ»	/q/
«ژ»	/ʒ/	«ع، ء»	/p/
«ی»	/y/	«ج»	/č/
«خ»	/x/	«ج»	/ǰ/
«ح، ه»	/h/	«م»	/m/
		«ن»	/n/

ب) مصوّت‌ها (Vowels)

بلند		کوتاه	
حروف الفبا	نشانه‌های واجی	حروف الفبا	نشانه‌های واجی
«ا»	/â/	ـَ	/a/
«ای»	/i/	ـِ	/e/
«او»	/u/	ـُ	/o/

الگوهای آرایش واج‌ها (واج‌آرایی)^۱: هر زبانی دارای الگوهای ویژه‌ای از آرایش واج‌هاست. در واقع، ترتیب ظاهر شدن واج‌ها در ساخت هجا از یک زبان به زبان دیگر احتمالاً تفاوت می‌کند؛ مثلاً هر فارسی زبان به طور طبیعی آگاه است که هیچ یک از دو صورت واجی /sepân/ و /spân/ واژه‌ی فارسی نیست ولی صورت آوایی اول می‌تواند یک واژه‌ی فارسی شود. برعکس، صورت واجی دوم قاعده‌های واج‌آرایی زبان فارسی را نقض می‌کند؛ زیرا در زبان فارسی، هیچ هجایی با دو صامت آغازی پیاپی شروع نمی‌شود.

ویژگی‌های واج‌آرایی زبان فارسی

(الف) همواره یک مصوّت، هسته‌ی هجا قرار می‌گیرد.
 (ب) از لحاظ صوتی، پیش از مصوّت همواره یک صامت آغازی در ابتدای هجا ظاهر می‌شود؛
 (پ) به دنبال مصوّت، یک یا دو صامت می‌توانند ظاهر شوند. CV(C)(C)
 (د) در صورتی که دو صامت پایانی پیاپی در هجا ظاهر شوند، معمولاً هر دو صامت نمی‌توانند انسدادی [p, b, t, d, k, g, ?] یا مرکّب [č, ĵ] باشند بلکه به صورت توالی‌های «انسدادی+ غیرانسدادی»، «غیرانسدادی+ انسدادی» یا «غیرانسدادی+ غیرانسدادی» ظاهر می‌شوند؛ به شرط آن که این دو صامت پایانی، هم‌مخرج (جایگاه تولید نزدیک به هم) نباشند. تنها توالی صامت‌های مرکّب و انسدادی هم‌مخرج و در موارد بسیار کمی دو صامت انسدادی غیرهم‌مخرج می‌تواند تولید شود؛ مانند نمونه‌های /maʤd/ «مجد» و /sedq/ «صدق».

علت نبود بعضی از ساخت‌ها در زبان اتّفاقی است؛ مانند ساخت‌های «ژال»، «شیل» و ... که به آن‌ها «وقفه‌های اتّفاقی^۲» می‌گویند.

فرایندهای واجی^۳: واج‌ها در برخی از بافت‌های آوایی بر یک‌دیگر تأثیر می‌گذارند و در نتیجه، به گونه‌ای تغییر می‌یابند. به بیان دیگر، در برخی موارد، مشخصه‌های واجی از صدایی به صدای مجاور گسترش می‌یابد و موجب می‌شود که یک واج برحسب بافت آوایی خاصی که در آن به کار می‌رود، با تأثیر پذیری از مشخصه‌های واجی مجاور با تغییر خاصی تلفظ شود؛ مانند^۴:

«sanbe» (شنبه) ← تلفظ می‌شود [šambe] (شنبه)

۱ - Phontactics

۲ - Accidental gaps

۳ - Phonological processes

۴ - ر.ک. مشکوة‌الدینی، ساخت آوایی زبان. صص ۱۵۳-۱۲۹.

«dastgire» (دستگیره) ← تلفظ می‌شود [dasgire] (دسگیره)

دستور زبان

بررسی ساختمان و نحوه‌ی کاربرد یک زبان تحت عنوان «دستور» (grammar) انجام می‌پذیرد. دستور متشکل از دو بخش مجزاً یعنی «صرف» و «نحو» است.

بزرگ‌ترین و حقیقی‌ترین واحد زبان «جمله» است که خود از گروه‌ها و واژه‌ها تشکیل می‌شود. هر واژه معنا و مفهوم مشخص و مستقلی دارد که در فرهنگ‌های لغت آمده است اما باید توجه داشت که معنای دقیق و روشن واژه‌ها در درون جمله و در ارتباط با واژه‌های دیگر مشخص می‌شود. در عبارت‌های زیر معنای تکواژ «سر» در ارتباط با دیگر اجزای هم‌نشین با آن‌ها، تغییر می‌کند.

از سر کوه افتاد = از نوک کوه افتاد.

سر ناسازگاری را گذاشت = بنای ناسازگاری را گذاشت.

سر دانشمندان = بزرگ‌ترین دانشمندان

سر دم درد می‌کند = کله‌ام درد می‌کند.

از انجام دادن آن سر باز زد = نپذیرفت.

سرش را تراشیدند = موهایش را تراشیدند.

سر آن ندارد امشب = خیال ندارد، تصمیم ندارد ...

لغات و واژه‌های زبان را به مصالح ساختمانی که لازمه‌ی بنای ساختمان است تشبیه کرده‌اند ولی همان‌طور که مصالح ساختمانی هر قدر هم زیاد باشند به خودی خود، ساختمان نیستند، مجموعه‌ی لغات یک زبان نیز به خودی خود، زبان نیستند و به تنهایی نمی‌توانند نقش برقراری ارتباط و پیام‌رسانی را ایفا کنند. بلکه باید به کمک آن‌ها جمله‌ای ساخته شود. این جمله است که هم پیام را می‌رساند و هم معنا و مفهوم دقیق واژه را از روی ساخت و بافت خود مشخص می‌کند.

واژه‌ها براساس تعداد محدودی از الگوها ترکیب می‌شوند و گروه‌ها را می‌سازند. گروه‌ها نیز براساس الگوهایی ترکیب می‌شوند و جمله را به وجود می‌آورند. ما عبارت «آن گل زیبای باغچه» را یک گروه خوش ساخت می‌دانیم؛ در حالی که گروه‌های زیر بد ساخت (غیردستوری) محسوب می‌شوند. (ستاره علامت غیردستوری بودن است)

* الف) آن زیبای گل باغچه

* ب) آن گل باغچه زیبای

* (پ) زیبای گل باغچه آن

اهل هر زبان از چگونگی ساخت عبارت‌ها و جمله‌ها دانش ناخودآگاهی در ذهن دارند. هدف دستور، توصیف این دانش ذهنی اهل زبان است؛ بنابراین، ما به توصیف ساخت عبارت‌ها و جمله‌هایی نیازمندیم که برای تمامی زنجیره‌های دستوری توجیه کننده باشند و زنجیره‌های غیردستوری را حذف کنند. با فراهم کردن چنین توجیهی وارد مطالعه‌ی «دستور» می‌شویم. گفتیم که دستور زبان از دو بخش مجزاً یعنی «صرف» و «نحو» تشکیل می‌شود. در این جا به معرفی این دو بخش می‌پردازیم.

صرف: شناخت تکواژها و راه‌های ترکیب و تلفیق آن‌ها با یک‌دیگر برای ساختن واژه‌ها

مبحث «واژه‌شناسی» یا «صرف» را به وجود می‌آورد.

کار اصلی زبان‌شناس در بررسی «صرف» یک زبان، تجزیه‌ی عبارت‌ها و جمله‌ها و دست یافتن به تکواژها و واژه‌های آن و تنظیم فهرست و رده بندی آن‌ها برحسب مقولات دستوری آن زبان (فعل، اسم، قید، صفت و صرف ...) است.

زمانی که تکواژها را به آزاد و وابسته و هرکدام را به قاموسی و دستوری و ... تقسیم می‌کنیم و از انواع تکواژهای تصریفی و اشتقاقی سخن به میان می‌آوریم، در حوزه‌ی «صرف» عمل می‌کنیم. هم‌چنین است تجزیه‌ی واژه‌های مشتق و مرکب و ... به تکواژهای تشکیل دهنده.

نحو: الگوها و قواعد توالی و ترکیب واژه‌ها در ساخت جمله‌ها موضوع کار «نحو» است. می‌دانیم که هر نوع توالی و ترکیبی از واژه‌ها به ساخت جمله‌ی دستوری منجر نمی‌شود بلکه برای ساخت جمله‌های دستوری، نظم و ترتیب خاصی بر واژه‌ها حاکم است. به دو جمله‌ی زیر توجه کنید.

الف) پلیس جلوی اتوبوس را گرفته و راه بندان شد.

* (ب) شد اتوبوس و پلیس را جلوی گرفت راه‌بندان

* (پ) راه‌بندان گرفت اتوبوس را شد پلیس جلوی

با این که واژه‌های هر سه صورت یکسان است ولی اهل زبان صورت اول را جمله‌ای با معنا به‌شمار می‌آورند و صورت‌های دوم و سوم را بی‌معنا می‌دانند؛ چون، بر مبنای قواعد ترکیب زبان فارسی نیستند. توصیف این توانایی اهل زبان به عهده‌ی دانش «نحو» است.

«نحو» (Syntax) از واژه‌ای یونانی به معنای «نظم و ترتیب» گرفته شده است. نحو هر زبان به‌طور کلی شامل شیوه‌ها و اسلوب‌هایی است که با استفاده از آن‌ها می‌توان واژه‌ها را به‌گونه‌ای ترکیب کرد که بتوانند واحدهای بزرگ‌تری را بسازند. به سخن دیگر، دستگاهی از قواعد زبان که آوا و معنا را به طریقی خاص به هم مربوط می‌کند، «نحو» نامیده می‌شود.

معنا شناسی

زبان نظامی است که در یک سوی آن پیام و در سوی دیگرش، مجموعه‌ای از نشانه‌های قراردادی قرار دارند. «فردینان دوسوسور» زبان‌شناس سویسی، این دو را «دال» (صورت) و «بدلول» (معنی) نامید. هرچند تاکنون از «معنی» تعریف جامع و کاملی نشده است ولی می‌توانیم بگوییم که معناشناسی علمی است که معنای واژه‌ها، گروه‌ها و جمله‌ها را مورد مطالعه قرار می‌دهد. واژه‌ها، گروه‌ها و جمله‌های نشانه‌هایی آوایی و قراردادی هستند که اهل یک زبان برای انتقال مفاهیم و معانی موردنظر خود به کار می‌برند.

یکی از راه‌های بررسی معنای واژه‌ها تعیین مشخصه‌های معنایی^۱ آن‌هاست. به جمله‌ی زیر توجه کنید.

کتاب دختر را برداشت.

این جمله از جهت ساخت نحوی درست است اما از جهت معنایی، «کتاب» نمی‌تواند نهاد فعل «برداشت» باشد؛ چون، نهاد فعل برداشت باید دارای مشخصه‌های جاندار + انسان باشد؛ حال آن که کتاب، جاندار و انسان نیست.^۲

یکی دیگر از راه‌های بررسی معنایی واژه‌ها، تعیین روابط واژگانی و حوزه‌ی معنایی آن‌هاست؛ مثلاً اگر از شما بپرسند که واژه‌ی لازم به چه معناست، ممکن است جواب دهید با «ضروری» مترادف است و اگر بپرسند «تاریک» به چه معناست، ممکن است بگویید متضاد «روشن» است و اگر بپرسند «لاله» چیست، جواب می‌دهید نوعی گل است. در چنین مواردی، شما معنای کلمه را برحسب رابطه‌ی آن با سایر کلمه‌ها بیان می‌کنید. این روند برای توصیف معنایی زبان‌ها به کار می‌رود و تحلیل روابط واژگانی نامیده می‌شود. انواع روابط واژگانی عبارت‌اند از:

۱- هم‌معنایی^۳ (ترادف): هم‌معناها عبارت‌اند از دو یا چند صورت یا رابطه‌ی معنایی خیلی نزدیک که اغلب (و نه همیشه) در جمله‌ها قابل جانشینی با یکدیگرند؛ مانند: عصر و زمانه، زیان و ضرر.

۲- تضاد معنایی^۴: دو صورت با معناهای مخالف را کلمه‌های متضاد می‌نامند؛ مانند: پیر و جوان، کوچک و بزرگ، مرده و زنده.

۳- مشمول معنایی^۵: وقتی معنای یک صورت معنای صورت دیگر را دربر بگیرد، رابطه‌ی

۱ - Semantic Features

۲- برای مطالعه بیشتر ر.ک به جورج بول، نگاهی به زبان، صص ۱۴۰-۱۳۸.

۳ -Synonymy

۴ -Antonymy

۵ -Hyponymy

آن‌ها را «مشمول معنایی» می‌نامند؛ مانند: رابطه‌ی حیوان و اسب، درخت و کاج، حشره و سوسک.
 ۴- هم‌آوایی^۱: وقتی دو یا چند صورت (نوشتاری) دارای تلفظ مشابه باشند؛ مانند: خار، خوار.

۵- همنامی^۲: وقتی یک صورت (نوشتاری و گفتاری) دارای دو یا چند معنای نامرتبب باشد؛ مانند: شیر (حیوان)، شیر (آب)، شیر (خوردنی).

۶- چندمعنایی^۳: وقتی یک صورت (نوشتاری یا گفتاری) چند معنا دارد و همه‌ی آن‌ها به‌طور گسترده با یک‌دیگر مرتبط‌اند؛ مانند:

برنده (چاقوی تیز) } تیز
 زرنگ و چابک (بچه‌ی تیزی است)

پاسخ فعالیت‌ها

فعالیت ۱: بیست و نه واج زبان فارسی را بیان کنید. سپس یکی از دانش‌آموزان آن‌ها را روی تخته‌ی کلاس بنویسد.

ا/ا	ا/ب	ا/پ	ا/ت	ا/ث	ا/ج
ا/چ	ا/ح	ا/خ	ا/د	ا/ذ	ا/ر
ا/ز	ا/س	ا/ص	ا/ط	ا/ظ	ا/ع
ا/غ	ا/ف	ا/ق	ا/ک	ا/گ	ا/ل
ا/ن	ا/و	ا/ز	ا/ح	ا/خ	ا/د
ا/ا	ا/ب	ا/پ	ا/ت	ا/ث	ا/ج
ا/چ	ا/ح	ا/خ	ا/د	ا/ذ	ا/ر
ا/ز	ا/س	ا/ص	ا/ط	ا/ظ	ا/ع
ا/غ	ا/ف	ا/ق	ا/ک	ا/گ	ا/ل
ا/ن	ا/و	ا/ز	ا/ح	ا/خ	ا/د
ا/ا	ا/ب	ا/پ	ا/ت	ا/ث	ا/ج

اگر دانش‌آموزان بتوانند از خط‌آوانگار استفاده کنند، بهتر است.

فعالیت ۲

فکر کنید و پاسخ دهید.

در کتاب زبان فارسی بیش‌تر کدام سطح از زبان مطرح شده است؟ چرا؟

پاسخ: بیش‌تر سطح دستور زبان مطرح شده است؛ چون حوزه‌ی مطالعات این سطح از زبان‌شناسی تکواژ، واژه، گروه و جمله است که از واحدهای عمده‌ی زبان محسوب می‌شوند.

۱-Homophony

۲-Homonymy

۳-Polysemy

پاسخ خود آزمایی

۱- واج‌شناسی چیست؟ مطالعه‌ی صداها‌ی زبان و قواعد ترکیب آن‌ها به منظور ایجاد ساخت‌های آوایی زبان را «واج‌شناسی» می‌گویند.

۲- وظیفه‌ی هریک از دو بخش صرف و نحو را در دستور زبان بیان کنید. بخش صرف به بررسی و طبقه‌بندی تکواژها و چگونگی ساخت واژه‌ها و انواع واژه‌ها (مشتق، مرکب و ساده ...) می‌پردازد.

در بخش نحو، شیوه‌ی ترکیب انواع کلمات تا سطح گروه یا جمله مطرح می‌شود و آن‌گاه گروه‌ها به گروه‌های اسمی، فعلی و حرف اضافه‌ای و جمله‌ها به انواع ساده، مرکب، شرطی، امری و بیانی تقسیم می‌گردند.

۳- معناشناسی چه کاربردی در زبان‌شناسی دارد؟ در این سطح، معنای انواع تکواژها، کلمه‌ها، گروه‌ها و جمله و روابط معنایی آن‌ها بررسی می‌شود. در معناشناسی از یک طرف معنای تکواژها، واژه‌ها و جمله‌ها و ... توصیف می‌گردد و از طرف دیگر، حوزه‌ی معنایی کلمه‌ها مشخص می‌شود.

۴- رابطه‌ی بین کلمات «کتاب و مدرسه»، «ورزش و فوتبال»، «هست و نیست» و «خانه و منزل» را بیان کنید.

کتاب و مدرسه : تضمّن (شمول معنایی)؛ کتاب از لوازم مدرسه است.

ورزش و فوتبال : تضمّن (شمول معنایی)؛ ورزش شامل فوتبال نیز هست.

هست و نیست : تضاد؛ دو کلمه‌ی متضادند.

خانه و منزل : مترادف؛ تاحدودی هم‌معنی‌اند.

۵- نوع قیدها را تعیین کنید.

«گویند شخصی از بینوایی در فصل زمستان دُرّاعه‌ی کتان و جامه‌ی بلند کتانی، یکتا پوشیده بود. در این حین، خرسی را سیل از کوهستان در روده بود، سرش در آب پنهان. کودکان که پشت خرس را دیدند، به شخص گفتند: اینک پوستینی در جوی افتاده است و تو را سرماست؛ آن را بگیر.

مرد از غایت احتیاج و سرما در جست که پوستین را بگیرد. خرس تیزچنگال در وی زد، مرد در آب گرفتار خرس شد. کودکان بانگ می‌داشتند که پوستین را بیاور و اگر نمی‌توانی آن را رها کن و بیا.

مرد گفت: «من پوستین را رها می‌کنم، پوستین مرا رها نمی‌کند!»

نوع	قیدها	نوع	قیدها
بدون نشانه، مختص	اینک	نشانه دار، متمم قیدی	از بینوایی
نشانه دار، متمم قیدی	در جوی	نشانه دار، متمم قیدی	در فصل زمستان
نشانه دار، متمم قیدی	از غایت احتیاج و سرما	بدون نشانه، مشترک با صفت	یکتا
		نشانه دار، متمم قیدی	در این حین
نشانه دار، متمم قیدی	در آب	نشانه دار، متمم قیدی	از کوهستان
		نشانه دار، متمم قیدی	در آب

۶- با کلمات له و علیه دو جمله‌ی مناسب بنویسید.
 اگر له او چیزی نمی‌گویید، لا اقل علیه او حرفی نزنید.
 شاهد نه له متهم چیزی گفت نه علیه او.

فعالیت و خودآزمایی پیشنهادی

فعالیت: به نظر شما، چرا اکثر فارسی‌زبانان واژه‌ی انگلیسی «Small» را که تلفظ صحیح آن /smal/ است، به صورت «اسمول» /esmol/ تلفظ می‌کنند؟
 پاسخ: زیرا در زبان فارسی هیچ واژه (هجایی)‌ای وجود ندارد که با دو صامت شروع شود. واج دوم هجاهای زبان فارسی مصوت است؛ در حالی که در آغاز کلمه‌ی مورد نظر دو صامت /s/ و /m/ وجود دارد و به همین دلیل، تلفظ آن برای فارسی‌زبانان مشکل است. از این رو، آن‌ها هجاهای این واژه را طبق ساختمان هجایی زبان فارسی تغییر می‌دهند.

خودآزمایی

۱- واژه‌های گروه زیر را جابه‌جا کنید و دستوری یا غیر دستوری بودن گروه‌های به وجود آمده را مشخص نمایید.

«بهترین دانش‌آموز مدرسه‌ی ما»

پاسخ: ؟ بهترین مدرسه‌ی دانش‌آموز ما (مشکوک)

* بهترین ما دانش‌آموز مدرسه (غیر دستوری)

* بهترین دانش‌آموز ما مدرسه (غیر دستوری)

دانش‌آموز بهترین مدرسه‌ی ما (دستوری)

* دانش‌آموز بهترین ما مدرسه‌ی (غیردستوری)

۲- رابطه‌ی میان کلمات زیر را مشخص کنید.

انسان و مرد	پاسخ	شمول معنایی (تضمّن)
زشت و زیبا	تضاد	
شانه و کتف	مترادف	
مثل و مانند	مترادف	
جاندار و حشره	شمول معنایی (تضمّن)	

نامه نگاری (۲)

نامه نوشتن به دوستان و نزدیکان

اهداف

- الف) هدف کلی: آشنا ساختن دانش آموز با نامه‌های دوستانه و ویژگی‌های آن
- ب) هدف‌های جزئی و رفتاری: در پایان این درس، از دانش آموز انتظار می‌رود:
- ۱- ویژگی‌های نامه‌ی خصوصی و دوستانه را بیان کند.
 - ۲- نامه‌ی دوستانه را با نامه‌ی اداری مقایسه کند و حُسن نامه‌های دوستانه را ذکر نماید.
 - ۳- نکاتی را که در نوشتن نامه‌ی خصوصی باید بدان‌ها توجه کرد، نام ببرد و توضیح دهد.
 - ۴- از میان انواع نوشته، نوشته‌های خصوصی و دوستانه را بشناسد و دلیل آن را ذکر کند.
 - ۵- تفاوت همزه و «ی» میانجی را با ذکر نمونه شرح دهد.
 - ۶- به خودآزمایی‌های پایان درس، پاسخ‌های مناسب و درستی بدهد.
 - ۷- با استفاده از موضوع‌های گوناگون، نامه‌ی خصوصی و دوستانه بنویسد.

منابع

الف) منابع اصلی

- ۱- مکاتبات اداری؛ خسرو قاسمیان، نشر زر.
- ۲- نگارش ویرایش؛ احمد سمیعی (گیلانی)، انتشارات سمت.
- ۳- درست بنویسیم؛ منصور ثروت، دانشگاه تبریز.

ب) منابع کمکی

- ۱- آیین نگارش؛ احمد سمیعی (گیلانی)، مرکز نشر دانشگاهی.
- ۲- کتاب کار نگارش و انشا؛ حسن ذوالفقاری، انتشارات اساطیر.
- ۳- آیین نگارش؛ محمدجواد شریعت، انتشارات اساطیر.

روش‌های پیشنهادی برای تدریس

۱- همیاری، ۲- تدریس اعضای گروه، ۳- مطالعه‌ی گروهی، ۴- روش حل مسئله، ۵- روش تعامل و کنش متقابل.

مفاهیم و نکات اساسی درس

– نامه‌های دوستانه در مقایسه با نامه‌های اداری از الگوی خاصی پیروی نمی‌کنند و بیش‌تر ابتکاری و موافق با ذوق و طبع نویسنده و نوع مناسبات او با مخاطب‌اند.
– نامه‌های خصوصی عاطفی‌تر، صمیمی‌تر و بی‌تکلف‌ترند و در آن‌ها حرف‌های خصوصی مطرح می‌شود.

– اساسی‌ترین ویژگی نامه‌های دوستانه این است که تقلیدی نیستند، لحن کلام در آن‌ها صمیمی و خودمانی است و از هرگونه تکلف به دورند. ویژگی دیگر این نامه‌ها قالبی نبودن آن‌هاست.
– حُسن نامه‌ی خصوصی در این است که همه‌ی عناصر آن از تصنع خالی باشند.
– نکاتی که در نوشتن نامه‌ی خصوصی باید بدان‌ها توجه کرد، عبارت‌اند از:
الف) رعایت کوتاهی و بلندی متن نامه که نه سبب ابهام و نه باعث خستگی گردد.
ب) انتخاب کاغذ مناسب و رعایت مسائل نگارشی و پاکیزه نویسی، نشانه‌ی حرمت‌گذاری به گیرنده‌ی نامه است.

پ) در نامه‌ی خصوصی، رعایت اعتدال و انتخاب لحن مناسب و پرهیز از شتاب‌زدگی شرط است.

ت) رعایت دقت و سنجیده‌نویسی، زیرا نوشته در دست مخاطب «سندی اخلاقی» به‌شمار می‌آید.

ث) شأن نامه این است که در عین سادگی، به «زبان معیار» نزدیک باشد.

ج) تهیه و حفظ پیش‌نویس یا نسخه‌ای از نامه ضروری است.

– تفاوت همزه و حرف «ی» میانجی: همزه «ء» یکی از سی و سه حرف الفبای فارسی است و هر چند به «ی» میانجی کوچک (ء) شباهت دارد اما مستقل از آن است. بهتر است در نوشتار به جای «ی» میانجی کوچک (ء)، شکل بزرگ آنرا به کار ببریم؛ زیرا «ی» میانجی کوچک به حرف همزه شباهت دارد و این امر مانع آموزش صحیح می‌شود.

پاسخ خودآزمایی

۱- با رعایت اصول نامه‌نگاری دوستانه، برای یکی از دوستان خود نامه‌ای بنویسید.
توجه: پاسخ این پرسش جزو فعالیت‌های عملی دانش‌آموزان محترم است که انتظار می‌رود پس از فراگیری آموخته‌های درس، بتوانند آن‌ها را به کار بندند و در زمینه‌ی نامه‌نگاری مهارتی کسب کنند.

۲- دو نمونه از نامه‌های دوستانه و خصوصی را در کلاس بخوانید.
برای پاسخ‌گویی به این پرسش، علاوه بر نامه‌های معمولی افراد می‌توان از کتاب‌های زیر نیز بهره برد:

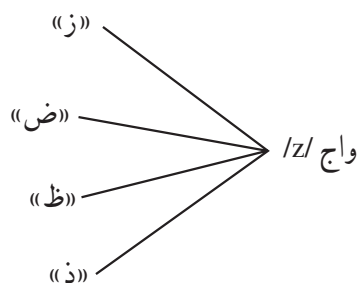
- نامه‌های نیما

- منشآت قائم مقام فراهانی

- نامه‌های کمال الملک.

۳- تفاوت واج و حرف را با ذکر یک مثال بنویسید.
واج عبارت است از کوچک‌ترین واحد صوتی زبان که سبب تمایز معنایی می‌شود. واج جنبه‌ی ملفوظ و گفتاری زبان است.

حرف کوچک‌ترین واحد نوشتاری زبان است که شکل مکتوب دارد؛ بنابراین، حرف، گونه‌ی نوشتاری واج یا صداست. به بیان دیگر، حرف به اعتبار خط است و جنبه‌ی نوشتاری دارد ولی واج به اعتبار زبان و صوت آن است. یک واج الزاماً معادل یک حرف نیست؛ مثلاً واج /z/ در زبان نوشتاری فارسی به شکل‌های زیر نوشته می‌شود:

گاهی یک حرف برای نشان دادن چند واج به کار می‌رود؛ مثل حرف «و» برای واج‌های: /o/، /u/، /v/ و /ow/.

۴- صورت صحیح جملات زیر را با خط تحریری بازنویسی کنید.
الف - بازرس، نتیجه‌ی پژوهش‌های انجام شده را به آگاهی حاضران رساند.

ب - ضرب المثلی را که دوستم به کار برده بود، من نیز در نوشته‌ام به کار بردم.

* * *

توجه: برای کسب اطلاعات بیش‌تر در مورد پرسش شماره‌ی (۳) می‌توان به منابع زیر مراجعه کرد:

۱- مبانی زبان‌شناسی و کاربردهای آن؛ ابوالحسن نجفی.

۲- ساخت آوایی زبان؛ مهدی مشکوة الدینی.

۳- آواشناسی؛ علی محمدحقیق شناس.

۴- مقدمات زبان‌شناسی؛ مه‌ری باقری.

گروه کلمه چیست؟

اهداف

- الف) هدف کلی: آشنا ساختن دانش‌آموز با گروه کلمه و ساخت‌های آن
- ب) هدف‌های جزئی و رفتاری: در پایان این درس، از دانش‌آموز انتظار می‌رود:
- ۱- مقصود از «گروه کلمه» را بیان کند.
 - ۲- ساخت‌های مختلف «گروه کلمه» را نام ببرد.
 - ۳- شاخصه‌ی «گروه کلمه»ی مناسب را ذکر کند.
 - ۴- فایده‌ی به‌کارگیری «گروه کلمه» را توضیح دهد.
 - ۵- با کلماتی که در هر درس اهمیت املائی دارند، آشنا شود و در املا، صورت صحیح آن‌ها را بنویسد.

منابع

الف) منابع اصلی

- ۱- راهنمای خط و املا ی فارسی؛ حسین داودی، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی.
- ۲- راهنمای درس املا و دستورالعمل تصحیح آن؛ حسین داودی، انتشارات مدرسه.
- ۳- شیوه‌ی آموزش املا ی فارسی و نگارش؛ احمد احمدی بیرجندی، انتشارات مدرسه.

ب) منابع کمکی

- ۱- دستور خط فارسی؛ سلیم نیساری، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۲- شیوه‌نامه؛ مرکز نشر دانشگاهی.
- ۳- فرهنگ املائی؛ جعفر شعار، انتشارات امیرکبیر.
- ۴- فرهنگ املا ی فارسی؛ محمدجواد شریعت، انتشارات اساطیر.

روش‌های پیشنهادی برای تدریس

- ۱- الگوی تمرین و تکرار، ۲- الگوی حل مسئله، ۳- همیاری، ۴- مقایسه.

مفاهیم و نکات اساسی درس

- ترکیب‌هایی که نه کلمه‌اند نه جمله، «گروه کلمه» نامیده می‌شوند.
- گروه کلمه یا گروه واژه معمولاً یا مضاف و مضاف‌الیه هستند یا موصوف و صفت یا مترادف یا متضاد یا
- گروه کلمه‌ها برای املاهای تقریری جنبه‌ی تکمیلی و ترمیمی دارد.
- به کمک گروه کلمه، متن‌های ساده‌ی املا برای ارزش‌یابی، تعدیل و متناسب می‌گردند.
- شاخصه‌ی «گروه کلمه»‌های املا این است که گویا و واضح باشند و به پرسش‌های مقدرّ ما پاسخ دهند.